د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

په شلمه سدۍ کې

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکتر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتابپېژندنه:

د کتاب نـوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.
لــــیکـوال : علامه عبدالحی حبیبي
نــــاشــر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.
دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبیر
کــمــــپوز: محمدیوسف "ستانکزی"
د چــاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه
دچـــاپ کال : ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م
د چــاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په قلم لیکل شوېدی ۱۳۶۰

ـه:

ـوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.

ـوال: علامه عبدالحی حبیبي

ـر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

هتمم: محمد نبي تدبیر

پوز: محمد یوسف "ستانکزی"

ځای: د احمد صنعتي مطبعه

کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیك	مخ
د لوی او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
سریزه	۱
۱ خطاطي	۳
۲ نقاشي او رسامي	۷
۳ ننداري، پېښې	۱۱
۴ ساز و آواز، اتڼ	۱۷
۵ ودانۍ او معماري	۲۸
۶ د کالیو صنعت	۳۱
۷ مفروشات	۳۳
۸ سنګتراشي او حکاکي	۳۵
۹ مسګري او آهنګري	۳۷
۱۰ ترکاڼي	۳۹
۱۱ ګاولې او څپلۍ جوړول	۴۱
۱۲ سراجي	۴۲
۱۳ کلالي	۴۳
۱۴ زرګري	۴۵
دولتي تشبثات	۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

...	مخ
او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
...	۱
ي ...	۳
او رسامي ...	۷
، پېښې ...	۱۱
آواز. اتڼ ...	۱۷
او معماري ...	۲۸
و صنعت ...	۳۱
ات ...	۳۳
راشي او حکاکي ...	۳۵
ي او آهنګري ...	۳۷
ي ...	۳۹
او ښپلۍ جوړول ...	۴۱
...	۴۲
...	۴۳
ي ...	۴۵
ي تشبثات ...	۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدایي افزار جوړکړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نوبیا یې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدایي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمڅو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو - ورو ډېرین، خاورین او بیااوسپنیز لوښي او افزار جوړکړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړیدي.

لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نوري نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیك لاته و پیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لاربنوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیك را پیدا شوی و، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی و او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې منني،ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړې شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروانباد علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم و دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د
ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
دې دوره کې ليك لاڅه وؤ پيدا شوى خو په آرياناکې
رحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د
ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

وره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را
مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغونې پلازمېنه
پاخه آريايي تمدن بنسټ اېښى وؤ او بيا وروسته سپين
د ښې منني،ښې ويني او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ،
ه د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره
تو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغى،
رو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه
يودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
دګندهارادآرټ ځانګړى مکتب رامنځ ته شو او په
کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
تان ته د اسلام د سپېڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر
نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظريف صنايع دود شول
خطاطى، تذهيب، ميناتور او صحافى فنونو او هنرونو
او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
علامه عبدالحى حبيبى چې دهېواد نوښتګر ليکوال،
ؤرخ او پوه او پوخ عالم وؤ دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

څېړنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر ګڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې، يې له مقالو او رسالو نه نيولي تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر وؤ چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوى په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوګڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطى، نقاشى، مصورى،تذهيب، صحافى، فلزکارى، منسوجاتو، غالى او بدنې، ودانيو او ترکاڼى د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوى په آثارو کې ((په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تياتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانۍ او معمارى،د کاليو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولې او څپلۍ جوړول، سراجي، کلالي،زرګري اوپه دې برخه کې دولتى تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوى استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلى خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دى څکه لومړنۍ مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کښېنښلې او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بنو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وخنډلې او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په ((زرمقالې/ هزار مقاله)) نومي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

... هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی ... دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

...ت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان ... و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له ښو څخه مو ...دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

...ه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو ...نده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلې او ... چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د ...هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

... هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه ...یه ځانګړې ښه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار ...مي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو ...تشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، ...سالې خپاره کړو.

...یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د ...ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سریزه

له لسمی سدۍ را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریانواو تیموریانو په زمانو کې پنځه پېړۍ هنر دخلکو او مقتدرو فیوډالی کورنیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پېړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په ګرده خراسان کې پاخه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغه وخته چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ په لومړۍ څلورمه کې ورانه سوه، نو د مملکت پراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانانو ترمنځ دجنګو او خانداني رقابتو او ډغرو میدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدۍ په افغانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو. اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښۍ (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) ځلوېښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بڅرکي لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

غانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه
ملوکیت طوایف فساد شروع سو اقتدار د
د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په
میره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل
کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.
ریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷ – ۱۸۸۰) ځلوښت کاله دامملکت د
ښې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر
کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و
لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه

(۱)

خطاطي

د هرات د تیموریانو له زماني څخه چې کوم هنر په افغانستان کې پاته و، یوه هم خطاطی وه، چې په څورلسمه سدۍ کې یې په خراسان او ماوراء النهر او ایران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتیبو Epigraphy او هم په کتابو کې یې ډېر هنري ډولونه (سبکونه) موندلي وو، چې له هغو څخه نستعلیق، نسخ او ثلث په کتابو او کتیبو کې او شکست ډول په دفتري نوشتوکې شلم قرن ته رارسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعلیق دروش دوو ډولو ډېر رواج درلود:

۱ـ لومړی: دمیر عماد حسینی (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه یې ګردي او کوچني وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش. چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) مونده.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنی خطاطی لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساری او میرزا جان مستوفی وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو ځخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښېنوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشوانيي شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفی عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).
۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).
۱۸. دده ورور سید محمد داوٌد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).
۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).
۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).
۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس
ی ۱۹۵۳م).
ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول
وندی).
مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ
۱۹۵م).
ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی
و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
هروي (ژوندی ماهر خطاط).
(ژوندی، نستعلیق نویس).
ی د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
ی (ژوندی، خطاط).

سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
ـه، خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
ن: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا
م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاتې وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به یې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پاڼو اوځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللې وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نقاشۍ په څانګو کې رنګ آميزي، تذهيب، منياتور، ګلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاګرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربنوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانګه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمين په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنايع يدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان ميمنه ګي چې په رسامي کې يې مهارت درلود ،جرمني ته واستول سو ، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکميل کي.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفيسر کابل ته راغئ، نو دده په لارښوونه چې په برلين کې يې رسامي او رنګه ليتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنايع نفيسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئين، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې يې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه يوه رنګه مطبعه هم پر زياته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بيرته دامکتب ژوندی سو، چې دخياطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اوبلو، ليتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زياتې سوې او څلور صنفه يې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطيل سو، چې وروسته يې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنيك مکتب ونيو.

پروفيسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شيخ محمد رضا خراساني (خطاط، نقاش، عالم) د خزاين السکوك او رياض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې يې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتېمتې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتېمتې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځيني رنګه يا تور مهم تابلوګان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه ګي په نامه ياديږي. دغه رياست دنندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکری. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلی. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکات ولوستل او کتې متې يې په دې کتاب
ـواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).
پروفيسر عـبدالغفور برېشـنا دئ چې پـه
مۍ او نقاشـۍ د زده کړې لـپاره برلـن تـه
ل ۱۹۲۹ م وطن تـه راغـئ، ده پـه مکتـب
طبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ـميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له
ې په قلم څيني رنګه يا تور مهم تابلوګان
۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې

لاعـاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه
مد ميمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست
مخ بيايي.

(۳)

ننداري، پېښې (تياتر)

لـه پخوا زمـانو څخـه پـه خراسـان کـې دتمثـيل غونـدې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره ښيلې کېدې. په ښارو کې تـاکلې ډلـې خلك او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او دوی بـه پـه اخترو او ښـاديو او مېلمسـتيا وواو مېلو کـې پـه ډول ډول دتمثـيل صـحنې جوړولې. پـه څينو ځايو کـې د محرمې ددهې پـه ورځو کـې د امامـانو د شـهادت او ناوريـن قصـې هـم پـه تمثيلي حرکاتو سره ښکاره کـول کېدې، چې دټريجيډي تمثيل يوه نمونه وه.

کلـه کله بـه پـه بازارو او ګـډو ټولنو کـې د قصه کوونکو او مداحانو ډلـې ولاړې وې، څيـنې ديـنې ياحماسـي قصـې لکـه امـير حمـزه، ابـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پیغمبر(ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه به یې په بدني حرکاتو یاد لکړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او په ترنم به یې قصې بیانولې.

په کابل کې به دربار هم یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځیني د عیارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه توګه تمثیل کول او کله به یې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره ښیل. دخلکو په بنډارو او مېلو کې ځیني ممثلان (پېښندویان) هم وو، چې د هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځیني حماسي یاد ټوکو او خندا یا عشقي داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته ورښیل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې مجلس آرا یې کوله،خپل داستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امیر ته یې نصیحت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو (عیارانو) قصې یا خندونکې پېښې عملاً تمثیل کولې.[۱]

د کابل په زاړه ښار کې یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې بلله او دلته به دغسې قصه ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په ((ملای سپید)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی یې اسدالله تر اوسه دغه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم،دینو داریاز، محی الدین سراج، سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

ص) د اصحابو او يارانو (رض) داستانونه
ـكړې او تبرزين په ښورولو تمثيل كول او

ـم يو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به
ـلوانانو داستانونه، يوازې يا په ډله ييزه
ـې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
ـو په بنډارو او مېلو كې ځينې ممثلان
ـغه ښار يا كلي په ژبه يې ځينې حماسي
ـې داستانونه، پخپله اداكارۍ خلكو ته
ـشاوخوا كې د كابل فقيراحمد مجلس آرا
، كابل ۱۹۰۶م) د امير په دربار كې
ـستانونه به يې د پند او عبرت په اشعارو
ـحت كاوه او كله به يې د كاكه ګانو
ـ پېښې عملاً تمثيل كولې.(۱)
يوه محله وه، چې ((كوچهء سادوها)) يې
ګويان اوسېدل چې خلكو ((جنګ نامه
ـې څخه په شلم قرن كې ملا علي جان په
ـې پخپلو خبرو به يې خلك ژړول يا به يې
ـش ۱۹۳۴م) دده زوى ملا سخي دا د
ـغه پيشه ساتي. كاكه ګل بچه آدم، دينو
ـسردار غياث هم د كابل ممثلان وو.

د شلمی سدۍ په لومړۍ نيمايي كې د قندهار دوې دا دا كارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټكيان يې بلل. د يوې ډلې مشر فراموز ناټكي او د بلې دا حاجي كريم ناټكي و. دوى به د خپلو ډلو سره د ناټك متحركې صحنې هم په بازارو كې د شپې را ايستې. ددغو ډلو نوموړې اعضا سنګر او موسى وو.

د كابل د ښار د ګذر ګدري يوه ډله ممثلان د ((سايين)) په نامه مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((سايين قناد)) او دده شاګردانو به دكابل دښاديو په بنډارو كې ځينې دعبرت ياخندا، يا تاريخي او پهلواني واقعې تمثيل كولې لكه: د ديو او پرې، د انګريزانو سره جنګ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد، دعزيز او مميد داستانونه.(۲)

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف كې د ((نمايشات عرفاني)) اداره د مولوي محمدحسين اورمړ جالند هري په رياست جوړه سوه، نو به يې په ځينو مجلسو او جشنو كې د تمثيل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزيرهء جاوا)) په نامه يوه ډرامه دجلال آباد د كوكب په باغ او د لغمان په قلعه السراج كې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښيله سوه او بياد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال په جشن كې دتياتر صحنه راووته، چې ښښندويان (ادا كاران) يې د معارفو شاګردان يا ماموران وو لكه: سرور ګويا اعتمادي، عبدالعزيز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا، عبدالاحمد عطایی، میرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي، محمد اکرم، میر کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسین ضیایي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف مایل، قاري دوست محمد، سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.

د ډرامو لیکونکي یا ترجمه کوونکي: فیض محمد زکریا، صلاح الدین سلجوقي، حسن سلیمي، بدري بیګ، علي افندي، ضیا همایون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (دکاظم هاشمي ښېښې) مسابقهء خواب و بیداري (د معارفو د شاګردانو ښېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثیل په صحنه کې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادی خواهانو یوه ډرامه او بله ((صحبت های اخلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء پدر)) او ((محاکمهء حکمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترک لیك او د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې وښیلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسني آریانا په لیسه کې د ((جهل را همینجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو کې دموسیقي ډایرکتوران استاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي وو.(۳)

ـیرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي،
ـتمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار
ي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف
ـید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.
ـرجمه کوونکي: فیض محمد زکریا،
ـن سلیمي، بدري بیگ، علي افندي،
ـر محمد وو.
ـمادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې)
معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د
ـي وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د
ـ ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه
ـلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.
ـ جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء
ـان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس))
د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې
ـ۱۳۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آریانا په
ـنجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او
تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو
ـتاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای
په عمومی باغ کې یوه ودانی د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیک سر
خلاصی جمنازیوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې یادې سوې
ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د
تمثیل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه یوه تمثیلي او
سینمایي موسسه، د یوې لویې نمایشي ودانۍ سره، دکابل د چمن په
سیمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځینې داستانونه پکې
تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشیره گریان)) دمحمد حیدر نیسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش
۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشید لطیفي لیك ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پامیزاد)) د احمد علي کهزاد لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسکر جوان)) د محمد عثمان صدقي لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آریانا او شاگرد کبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواك
لیك ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پولیس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي لیك ۱۳۲۲ ش
۱۹۴۳م.

((میراث او دو صنعت کار)) ډرامې د لطیفي لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((لالا ملنګ)) دعبدالغفور برېښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشـهور پېښـندويان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشـيد جليا، عبدالحميدجليا، عبدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشاط، محمد اكبر نادم، عبدالرحمن بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا، محمد اكرم نقاش، شكيب، مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبيبه عسكر، خورشيد دجلاد لور، مزيده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعـاتو او كلـتور پـه وزارت كـې يـو خـاص د كلـتور رياست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي او هر وخت په كابل او نورو ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې په صحنه كې خلكو ته ښيي.

مآخذ:

(۱) برېښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
يا ورسكى: سفارت روسيهء تزاري بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت كوشان: آريانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل در افغانستان ۸ د كابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷ دكابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.

(۲) كوشان: هنر تمثيل تر ۱۳ مخ وروسته

(۳) هنر تمثيل ۶۰

ف ښنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
بريښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.
ېـسندويان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشـيد
يدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشـاط،
من بينا، نيك محمد قـايل، احمد ضيـا،
مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان،
ـكر، خورشيد دجلاد لـور، مزيده سـرور

تور پـه وزارت كـې يـو خـاص د كلـتور
پرنورۀ هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي
ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې

۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
ه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل
۱۳ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷
، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
روسته.

(۴)

ساز و آواز، اتڼ

د موسيقى او ترنم پـه هنركې هم افغانسـتان، د فرهنگونود سره گډېدلوسيمه وه او پـه شلمه سدۍ كې موږ دلته د ساز و آواز او ټنگ ټكور، درې مهم عناصرتاكلای سوای:

لومړی: دخراسانی ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهـم: د هندي موسيقي سره مشترك عناصر.

دريـم: خـپل مقامـي د پښـتو او دري او نـورو لهجـو عوامـي بدلـې او سازونه.

۱. د خراسـان د موسـيقي قديـم مقامـات چـې د غـزنويانو او غوريـانو او تـيموريانو د عصر خلكو روزلي وو اود بيهقي په قول به ((مطرب اوقوال)) [۱] هغه په ساز و آواز كې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لږ و ډېـر پـه خلكـو كـې پاتـه دي. دغـه مقامونـه (راگونـه) دوولـس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهـاوي، حسـيني، راسـت، حجـاز، بـزرګ، کوچـك، عـراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنګوله، بوسليك.

دغـه هر مقـام دوې شعبې (= راګنـي) درلـودې، چې يـوه بـه ځيره (پسـت) او بلـه ډېره (بلـند) وه او ګـرده شـعبې چـې د دغـو دوولسـو مقامـاتو څخـه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يـوې شـعبې ځـير او د بلـې شـعبې ډېر سـره ګـډ سـي، لـه هغـه څخـه ((آوازه)) جوړېږي. او دغـه (۱۲) مقامونـه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خـورا ډېـرې څانګې هـم لـري، چې دموسيقی په کتـابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسـلامي دورې دخراسـان او بـيا د افغانسـتان سـيمې شـرقاً لـه هنـده سـره نښـتې وې او لـه دې پلـوه يـې ډېـرې مدنـي او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهـند آريـايي خلکـو خـو د خـپل زاړه آريـايي تمدن په پوهنه کې د يونانـي موسيقي کلمې پـر ځـای د سـنګيت Sangita کلمـه درلـوده، چې د راګ RAGA او تـال TALA او نريتـيه Nritya يعـنی مقـام او اصـول او رقـص مجموعـه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګڼـه. څکـه چـې دده نـوم سميشـور Somesvara (= شـيوا) هـم و، نـو ګـرده راګونـه او راګـني Ragini چـې دده پـه هنري مکتـب کـې پاللـې سـوي و هغـه يـې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.

پـه هنـدي ژبـو کـې آهنـګ او نغمـې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

...ت، حجاز، بزرګ، کوچك، عراق،
...له، بوسلیك.

...عبې (= راګني) درلودې، چې یوه به ځیره ...) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو ۲۱) دي او هره شعبه بیا نغمې لري او که د ... شعبې ډېر سره ګډ سي، له هغه څخه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې ...ي، چې دموسیقی په کتابو کې شرح سوي

...سان او بیا د افغانستان سیمې شرقاً له ... او له دې پلوه یې ډېرې مدني او کلتوري

...و د خپل زاړه آریایي تمدن په پوهنه کې د ... ځای د سنګیت Sangita کلمه درلوده، ... TALA او نریتیه Nritya یعنی مقام او ...وه او مهادیو (لوی معبود) یې د هغه واضع ...میشور Somesvara (= شیوا) هم و، نو Ragi... چې دده په هنري مکتب کې پاللي ...مت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې ... ګرده سنګیت څلور مکتبه لري.
...نګ او نغمې ته سُر SUR وایي، چې ګرده

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپیها ږغ (یوهندي مرغه)
(۳) ګندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ ږغ (یو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (یوهندي مرغه)
(۶) دهیوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فیل ږغ

له دغو اوونومو څخه یې لومړی توری را اخیستی دی:

((سو - ري - ګه - مه - په - ده - ني)) = سرګم. او دغه نوسپتك Saptaka یعني اووه اصله بولي، چې په ترتیب له اوله نری آواز (ځیر) شروع کېږي او بیا په تدریج تر اوومه پورې جګېږي، چې درې ځیر - منځنی - ډېر ږغونه یې ګرام Grama (اصل) دی.

هندي سنګیت د بهرته BHARATA په قول - چې په لومړۍ میلادی سدی کې اوسېدئ او دده مکتب بهرته مت بولي - شپږ راګه RAGA (مقام) دئ، چې هر راګ پنځه راګني RAGINI (یعني ماینې) او اته پُتره PUTRA یعنی زامن او هر زوی یوه بهارجا BHARYA (ماینه) لري، او ګرده (۹۰) کېږي. شپږ راګه دادي: [۲]

۱ بهیرون	Bhairon	۱ راګ	+	۵ راګني	+	۸ پتر	+	۱ بهارجا = ۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//		//		//		//
۳ هندول	Hindola	//		//		//		//
۴. سري راګ	Sri Raga	//		//		//		//
۵ میګهه راګ	Megh Raga	//		//		//		//
۶ دیپك راګ	Dipaka Raga	//		//		//		//

ټوله = ۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول دمملکت په غربي برخو کې خراساني سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ويلې کېدې. ځو چې په شلمه پيړۍ کې په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له خپرېدلو سره دګراماقون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسيقي سازونه (ټنګ ټکور) او ږغونه (راګونه) يې له لمر خاته ځخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسيقي راګونو په فارسي يا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امير عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتۍ ښادي جوړه کړې وه . (۳) مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاري ددې جشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې سازندګان يادوي:

يکطرف لوليان هندنژاد
جان فزا، ازترانهء شيرين...
يکطرف نغمه های ايرانی
داده دل راتسلی و تسکين..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځينې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدين او قربانعلي دخراساني موسيقي استادان. او په قندهار کې دحکيم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدير خان ربابي‌کورنۍ چې استاد پذيرخان دده زوی مشهور سرينده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلوکې استاد ، اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو، د هرات حيدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

... په غربی برخو کې خراساني سندرې او په
...دري له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې.
...ې په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له
...ن او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
...کور) او ږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه
...خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم
... په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په
...عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې
...ادي جوړه کړې وه. (۳) مولوی احمد جان
...شن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې

...اد
...ین...
...انی
...کین..

... د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې
... هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو.
... قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد
... خراساني موسیقي استادان. او په قندهار
...تی او په پېښور کې دعبدالقدیر خان
... پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و،
... وهلوکي استاد، اکرم خان او سبز علي خان
... هرات حیدرو شش تار په تکره ګوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسیقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سیستم) خو له قدیمه سیلابو ټونیك ؤ یعنی شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سیلاب او هجا Syllable + آهنګ یعنی تون Tone په لحاظ یو عروضی سیستم درلود. چې دمنظوماتو موزونیت Rhythm او تقارن Symmetry به یې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. یعنی شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسی سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولری او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکلیو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له څلورو هجاوو څخه بیا تر شل سیلابي ټوټو (مسریو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقریباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ایستل کېږي، (۴) او بنایي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سیلابو ټونیك سیستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لا نه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامی سندرو کې چې تراوسه بېخي لږ تر لیك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سېره بدله، لوبه (بګټۍ)، چاربیته، نیمکۍ (سروکی) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ ګرده شمېرلي هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسیقۍ له ټاکلو ږغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام ګرده دموسيقي له لارو سره اړخ لګوي، او موزونې د ((اتڼ ناري)) لري. نو يوه ټوټه چې هم وزن لري او هم آهنګ، ((څابنني)) يا ((لاره)) يا ((ږغ)) يا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرۍ بدلې)) هم په خاصو خپلو آهنګونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلې مسرۍ (ټوټه) يو سرې په خواږه ږغ وايي، چې يوه مسرۍ خلاسه سي، نو يې کسر ګرده په ګډه تکرار وي.

د ښځو ايشله يوه ښځه کله د آهنګي نارو سره کوي او کله د نرو د اتڼ ناري يو سرې په لوړ خواږه ږغ وايي.د نقلو او قصو، عشقي ياحماسي ناري هم وزن او آهنګ لري، چې قصه کوونکي يې د قصې د نثري برخې په منځ کې پر خپلو ځايو باندې په موزونو آهنګي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتڼ هغه فردي يا دسته جمعي د بدن مرتب او ښکلي حرکات دي، چې په عربي رقص او په انګريزي ډانس Dance ورته وايي. ځينې پښتانه دنرو اتڼ (ګډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ايشله Ishala)) وايي.د پښتونخوا په ځېنې سيمو او د ږوب په ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په ګډه کېږي، چې په کاکړو کې يې ((کمره امۍ)) يا ګډه امۍ يا برګه امۍ او نور پښتانه يې ((برګ اتڼ)) بولي.

د اتڼ راز راز حرکتونه، سوکه سوکه - ياژر - ژر اوښتونه،د لاسو، سر،اوږو، ملا او پښو ښوروني ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتین اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلئ اتڼ هم بلل کېږي.

د یوې اوږې اتڼ = یو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږي، بیا ورووړو چټک سی.

د غبرګو اوږو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د یوې اوږې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښورېدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډوله او سورنا، تشې غاړې پکې ویلې کېږي.

شین اتڼ: د کاکړو په سیمو کې بې ډوله او سورنا خورا چټک اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیادخورا مستۍ عروج او د غبرګو اوږو اتڼ ته ورسېږي.

برګ اتڼ = ګډه امۍ = کمره امۍ: د ښځو او نرو ګډ اتڼ دئ، چې لکه شین اتڼ سوکه شروع سي، بیا نود مستۍ او غورځنګ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبي اتڼ: بې ډوله او سورنا تش په غړې او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې یو بیرغ یې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښین ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښینه تر هرنایي د پښتونخوا په جنوبي سیمو کې څو ډوله اتنونه سته چې لبه LBA یا لوبه یې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتڼ د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتڼ د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خيلو اتڼ، د ډول او سريندې يا چغکې سره.

ايشله: په کندهارکې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې يوه يوه ښځه له جمعيته راوزي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتڼ غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتڼ په ګډه ښځې وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

ګلوبيا: دجنوبي پښتونخواد ښځو اتڼ د دريې او کسرونو او ټوکو سره.

دمنګي اتڼ: کله چې کليوالې نجلۍ منګی ګودر ته وړي، نوبه ګډه ورو ورو اتڼ کوي او منګي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه دي او کله کله د لاسو پړك يا د ټوپك ډز يا چك چکې هم ښه برخه پکې لري.ډول وهونکی ډم يا ډولچي د سورنا وهونکی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ړغ ګرده اتڼ اداره کوي. هغه څوك چې اتڼ کوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخڅي بلل کېږي، چې د ځوانانو ځنې غوړې او خپرې وي. کميس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو کې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ايشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونۍ او فاخر کالي اغوندي او کله پايزيب هم په پښو کوي او هر اتڼ يو((مير)) هم لري، چې اتڼ چيانو ته بولې ورکوي.[۵]

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاريخي يا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب يوه ارزښتمنه پانگه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډيو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بيا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بيا تلويزيون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لږ و ډېر يې موسيقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنگ ورکړئ دئ:

لومړى: پيشه کار سندر غاړي چې هندي راگونه يامقامي سندرې په دري ژبه يا پښتو لولي، او مشهور يې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسين د عطا حسين زوى (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي گل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستگير شيدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کريم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندى) استاد سر آهنگ محمد حسين (ژوندى). استاد دُرى لوگرى، استاد محمد عمر (مړ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابيان)، غلام حسن تيراوال سرينده وهونکى، فقير حسن وايلن وهونکى، د قندهار سليم، دخوست مير سلام، جليل ځلاند، حفيظ الله خيال، رحيم غمزده، اول مير، هم آهنگ، قمرگله، رحيم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو[۶]

دغسی هم دکشمیر یو خوانند چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزیږېدئ او دموسیقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کړئ اویو خاص طرز یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسیقي له ادب سره نښلولئ دئ او له فارسي اشعارو څخه به یې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو کې ویل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خوانند و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د استاد غلام حسین زوی په هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکریا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنګامه، سیما ترانه، احمد مرید او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي،
هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام
اب يې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م
لي خان او لمسی حافظ علي خان هم

خوانندہ چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م
غی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په
۱۸۸۴ م وزيرېدئ او دموسيقي په هنر کې
دي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره
يې راو ايستئ چې په کابل کې په ((طرز
وسيقي لـه ادب سره نښلولـئ دئ او لـه
پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو
ال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې
دپنځو شاهانو د دربار خوانندہ و (وفات،
۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي
و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د
هندي موسيقي کې استاد ګڼل کېږي.
غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹
ر برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکتر صادق
هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی
احمد ولي، ارمان، ظاهر هويدا، مهوش،
مد مريد او نور.

دموسيقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربی: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زير بغلي) دريه (داريال يا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګی او ټيم وهل.

۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، تولـه، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، درویځ، بين، باجه، توری (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تيمچه، مشکی، باجه، ارمونيه، مورلۍ.

۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غړکه (غچك)، سارنګۍ، چنګ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرينده.

مآخذ:

(۱) تاريخ بيهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنياد فرهنګ ايران. غياث ۳۶۹.
(۳) فيض محمد: سراج التواريخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سيستم (خطي)
(۵) سيال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محی الدين ملګری: پښتني اتڼونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبيب الله رفيع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
(۶) نعيم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)
ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لږو ډېر وغوړېدئ او دلته مور وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پېړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانیو اثر چې (خراساني + هندي) سبك يې ګڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانیو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تیږه، اهاك، سارو، خاوره او دای استعمالېده او د اقلیمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ يې غټ او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوبه نورو ځایو کې د پخو یا اومو خښتو پوښښونه او زربې جوړېدې. د کابل په ګرده سیمه کې د لرګو سره نښتې ودانۍ د لرګي د تزئیناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندي دئ. په هرات او شمالي سیمو کې د اومو خښتو دزربې پوښښونه له اقلیمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سیمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګوځخه جوړېږي.

د ودانیو دننه دېوالونه او چتونه په سپینوګچو یا رنګه ګلکاریو او تصاویرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکارۍ ډېرې نفیسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قدیم نفیس هنر نمایندګي کوله، د غزني نقاشانو د کابل د سیمو د ودانیو چتونه او دیوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښیښه کاري هم پکښې کېده اوسپین ګچې دېوالونه به په طلا یا د طلق په بوټو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وویل سوه، د کلیو کلاوې به د پخو خټو ځخه په دای (پخسه) داسې ټینګې او ښکلې ودانېدې، چې په سدیو به یې د

(۵)

...ۍ او معماري

...ساري فن له لسمی سدۍ ځخه بیا د هرات د
...خورا غوړېدلئ و، چې نمونې يې د غزني او
...نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ
...بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه
...ډېر وغوړېدئ او دلته مونږ وینو، چې د کابل
...ژرانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې
...معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:
...یم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر
...سیل سوئ و.
...وو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نـورو طبيعـي آفـاتو، سېلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول بـه يـې خورا ګـران کـار و، ختـه يـې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بيا به يې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

پـه کـابل کـې د اتلسـم قـرن پـه آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشـهوره کورنـۍ راغلې وه، چې مشرېې محمد ياسين معمار و،[۱] لـه دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لويه ګنبده او د کـندهار د شـاه جامع او د خرقې شريفې ګنبده او جامع او زړه جـامع اودمـير هـزار جـامع عمارتونـه او پـه نونسـم قـرن کـې د کهـندلخان جـامع پاتـه دي او کله چې کابل ته راغله، دلته يې د کابل د بـالاحصـار کـلاوې بـيا جـوړې کـړې، دتيمورشـاه ګـنبده اود تمـيم انصـار اوعاشـقان و عـارفـان زړې ودانـۍ هـم ددوی پـه لاس جـوړې سوې، د بـاغ بـالا اوارګ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د بـاغ جهـان نمـا او د کـندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

پـه شـلم قـرن کـې ددې کورنـۍ معمـاران محمـد يعقـوب خـان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يـار محمـد خـان او نعـيم جـان وو، چې د مـيرويس بابـا ګـنبده يـې پـه ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)

د کاليو صنعت

د نونسم قرن تر نيمايي پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپنسيو او اينځيو يا وربښمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وربښمينه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناويز، لونګی، بشرويه او نور...

ددغو لاسي صنايعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالی سيمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشيني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ يا ورك سول، دهرات او کابل د وريښمينو او وړينو کالو او پټوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستگاهونه وترل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لاتر اوسه هم فقط د چینو لپاره د ورېښمیني یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دوني اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت یې نابودکړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په ورېښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. [۱]

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ ورېښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زریني او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سړو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو یې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)
مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو یو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پیړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالي ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او هراته، خورا نفیسې او پنډې تینګې د پایښت وړ رنګینې غالۍ جوړېږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، دجوړولو مواد یې سپینسې، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع یې موري، قزل اياقي،آقچه یي، هراتي دي. اکثر یې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلۍ او تغرونه:

دا صنعت هم له پخوا څخه ژوندی پاته دی، رنګینې کمبلۍ او تغرونه له سپنسیو او اینخیو څخه اوبي، اکثر يې په هندسي او لوزي انځورونو ښکلي کېږي، چې لوی مرکز يې د افغانستان مرکزي یاشمالي سیمې دي، هغسې خو نو هرڅوك دخپل احتیاج لپاره کمبلۍ او تغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هم له وړیو څخه بې له اودنې په خاصه توګه او منبلو او لندولو داسې جوړوي، چې وړۍ پخپله سره نښلي او د باندې رنګینې یا ساده ګل کارۍ پرې کوي، دسړوسیمو لپاره ډېر ښه فرش ځنې جوړوي او کله چې له پټ څخه جوړه سي، نو خورا نفیسه او پسته وي. په بدخشان، هلمند، فراه، او کندهار کې ښې کراستې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لا ژوندی وُ، چې د خونو د ژمي د فرش لپاره به يې يو راز سپین منقش او ډولي توشکان په خورا ښکلو رنګو جوړوله او خاص صنعت کاران يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)
سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لاهم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د ګازرګاه د ځينو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لږو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپينومرمرو او د شاه مقصود دژېړو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کارۍ سپین یاتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفيسه خوش نمايه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې ډبرې د مشهور کان تسبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼيو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپين مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د ليدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدئ.

په دې وروستو کلو کې دماشيني سنګتراشۍ ځينې فابريکې چې په بريښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابريکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانيو لپاره تيارېږي.

---

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
ښيسه خوش نمايه نخښه ده.

و ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې
سبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
پدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او
ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.

. کې دماشيني سنګتراشۍ ځېنې فابريکې
م جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د
ريکه مشهوره ده [1]

. دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (پښانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو يا ژيړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګډوه، چلم، چلمچي، کاسې، څراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لا هم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعې آلات لکه يوم، کهۍ، تېش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او څېښي د ژوندانه ضروريات او د پخلنګ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نومورې استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لا هم په چاريكار اود لغمان په تيګري كې د اوسپني او فولادو شخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاكوګان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمې پېړۍ په سر كې د استاد پاينده خان تېر د آهنګر باشي په نامه په كابل كې د سركاري وسلې جوړولو د اوسپني دكار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواكې مشر استاد و.[۱]

(۱) وكيلي: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـره، خنجر او ځېنې د ژوندانه ضروريات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
ي مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ

ريکار اود لغمان په تيگري کې د اوسپنې او
سې صيقل سوي چړې او چاکوگان جوړېږي
و سره سيالي کوي.
ـکې د استاد پاينده خان تبر د آهنگر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

(۱۰)

تر کاڼي (نجاري)

په هغو سيمو کې چې لرگي او ځنگلونه او د جوز ونې يا دتوت ښه لرگي ډير وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتيا، غزنى هلته د نجارۍ صنعت هم له قديمه پاته و، له لرگو څخه منقش د لاس لرگي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروريات جوړېدل. پخپله په لرگي کې گلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته يا کيندلې نقاشي کېدله، چې کله کله به يې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبيعي ښکلا وې او د مرغانو او حيواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرگو د شبکه کارۍ او رنگ کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانيو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لړ و ډېر پاته دئ او په کابل کې يوه د ترکانې لويه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشيني وسايلو کار کوي.

په ځينو پخوانيوودانيوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې په لرګو کې نقاشي اوليکنې او ښکلونې رواج درلود او د دې هنر يوه پاته نخښه د بدخشان په يمګان کې د ناصر خسرو قباديانې دمرقد د سقف په نسخ خط ليکلي د قرآن شريف آيتونه دي.

بله لرغونې نخښه يې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په يوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه يې لرل.

دئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او
ماشیني وسایلو کار کوي.
دانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ه لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج
وه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر
قد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف

خښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د خرخ په
ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)
ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سرو سیمو یو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غویي یا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سیمو لپاره د څرمنې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سیمو کې بل راز ((خرې)) موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګینو تارو یا ګلابتونو نفیسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرینې موچنې، یې بللې او له دغو څخه پېښوري او ملتاني مشهورې وې.

له څرمنې او نخې سپین اودلې تاره څخه یې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او ((ګېوې)) یې بللې. او کله به له لرګو یا خاشو یانباتي الیافو څخه هم موچنې جوړېدې، چې هر قسم یې یو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کلیو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)
سراجي او پالان سازي

د آس زينونه او د حيواناتو کتې او پالانې او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتياج وُ او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زين او کيزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به يې هم دځرمنو څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حيواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم يو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

ـتي او پالان سازي

ـحيواناتو کـتې او پـالاڼې او ځلونـه جـوړول د
ـل و نقـل لومـړی احتـياج وٶ او پـه ۱۳۰۰ش
ـاج مونـد ، تـر دې دمخـه پـه هـر ښـار کـې د
ـزو سازانو د کانونـه وو ، چـې د آس د ښکـلا د
ـه څخه ښکلي سامانونه جـــوړول. دخـــرو ،
ـاتو لپاره پالان سازي او دکـتو جوړول هم يو

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانسـتان په اکثـرو سيمو کې د خاورو لـوښي پـه څښـنګ او خوړنګ کې استعمالېږي.

منګي، کاسې، غابونـه، صراحۍ، اوخورۍ، کونجۍ، منګوټې، دکۍ، تغاره، مـن، کـوزه، کنډولي، نيمنـي، ګيلاسـونه او ډيـر لـوښي لـه خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي کلالۍ دستګاهونه او د خرخلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې سته.

د کندهارد خاورينو لوښو دکلالۍ صنعت ډېر نري او ظريف لوښي په ساده خاورينه توګه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت یوه ښکلې ځانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې تاریخي شهرت لري او ددې صنعت بقایا تر اوسه لاهم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګین کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي، چې پخوا به یې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

ري صنعت خو د آسيا په ښکليو صنايعو کې
ددې صنعت بقايا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانيو د تزيين بهترين وسايل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)
زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت لـه پخوا څخه تر اوسه لاهم پاتـه دئ. د هـرات او کـندهار او کـابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لويو کليو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زيبا پسولونه له سرو او سپينو زرو يا ژيړويا کوټو څخه جوړوي.

پـه دغـو پسـولونو کـې خـال، ټيك، بـادام، غوړوالـۍ، پېـزوان، لښـتۍ، چمکلۍ، هـار، نـته، اوړۍ، امېل، وښي، پايزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[۱]

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنايعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سينما، تياتر او فلم اخيستلو دموسساتو لايحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو كې د پوهنې وزارت يو د ميوزيك مسلكي مكتب هم جوړ كئ، چې د زاړه او نوي موسيقي اصول پكښې ښوول كېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځیني فلمونه هم جوړوي او داطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسي صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه دمستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا داطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

دولتی تشبثات

روسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر
اقدامات په کابل کې سوي دی:
د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په۱۳۰۲
خپره سوه.
۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.
۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.
۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو
حه.
۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.
۱۹۶ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د
کي مکتب هم جوړ کړئ، چې د زاړه او نوي
پکښې ښوول کېږي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library